

POZITIVISTICKÝ SCIENTIZMUS V JEHO TRADIČNÝCH A SÚČASNÝCH PODOBÁCH

JÁN BODNÁR, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

Keď sme pripravovali našu konferenciu¹, často sme sa stretávali s takto formulovanými názormi: má zmysel vracieť sa k pozitívizmu, keď je všeobecne známe, že ako filozofický smer v samej západnej filozofii je považovaný za záležitosť minulosti a marxistická filozofická tvorba vyčerpávajúcim spôsobom odhalila jeho idealistickú podstatu, okolnosti jeho vzniku a pôsobenia? Pozitívizmus — a na to kladieme dôraz — ako filozofický smer skutočne už nereprezentuje filozofické myslenie na západe, nepredstavuje žiadnu školu, nemá predstaviteľov. To isté možno dokonca povedať aj o novopozitívizme, ktorý ešte v povojnových rokoch patril k najvplyvnejším smerom buržoáznej filozofie. Čo nás teda vedie k nastoľovaniu problematiky okolo pozitívizmu na takomto širokom interdisciplinárnom fóre?

Podľa môjho názoru je to potreba hľadať a pochopiť hlbšie súvislosti so vznikom a pôsobením určitých filozofických ideí s mimoriadne širokým záberom a vplyvom, ktoré v oblasti filozofie predstavujú skôr určitú myšlienkovú iniciatívu ako smer či školu, v oblasti spoločenskovedných a prírodovedných disciplín zase určité teoreticko-metodologické východiská, určitý projekt či program vedeckovýskumnej činnosti. Pozitívizmus je východiskovým bodom, iba jedným variantom, v ktorom sa uvedená iniciatíva sformovala do určitej konkrétnej podoby, do podoby filozofického smeru. Avšak pozitívizmus vo svojej známej, tradičnej podobe vôbec nevyčerpáva potencie tejto iniciatívy. V učebniciach filozofie sa uvádzajú ďalšie: empiriokriticizmus, logický atomizmus, novopozitívizmus, analytická filozofia, lingvistická filozofia. Od šesťdesiatych rokov sa hovorí o tzv. postpozitívizme ako štádiu rozkladu uvedených tradičných variant a formovaní nových ideí, zahrňujúcich v špecifických podobách základné tézy spomínanej iniciatívy.

Na označenie tejto filozofickej iniciatívy, ktorá zakotvuje určité globálne teoreticko-metodologické východiská a dáva program vedeckovýskumnej činnosti, považujeme za najvýstižnejší názov *pozitivistický scientizmus*. Jeho zrod súvisí tak s revolučnými sociálnymi pohybmi v priebehu minulého storočia, ako aj s revolučným nástupom modernej vedy, s počiatočnými fázami vedecko-technickej revolúcie. Je výrazom hlbokkej krízy tradičnej filozofie, pokusom o jej prekonanie a súčasne zachovanie základných princípov idealizmu, idealistického spôsobu myslenia. Pozitivistický scientizmus ako filozofická iniciatíva globálneho charakteru svojím hlavným zámerom dať nové teoreticko-metodologické

¹ Referát prednesený na konferencii *Marxizmus a pozitívizmus* v dňoch 12.—14. marca 1979 v Smoleniciach.

východiská vede, nový program vedeckovýskumnej činnosti predstavuje od svojho vzniku až do dnešných čias hlavného oponenta vedeckého materializmu, materialistickej dialektiky. To je dôvod, prečo mu treba venovať pozornosť, prečo je nutné ďalej ho kriticky skúmať a z marxistických pozícií proti nemu bojovať.

Pozitivistický scientizmus predstavuje zložitý, značne diferencovaný myšlienkový pohyb, v rámci ktorého dochádza ku konfrontáciám ideí koncepcií, ku kritickej oponentúre stanovísk, predstavovaných určitým smerom či školou. Je mimo rámca možností môjho príspevku púšťať sa do podrobných rozborov jednotlivých smerov sformovaných na báze pozitivistického scientizmu. Skôr sa pokúsim o náčrt kľúčových filozofických východísk alebo postulátov tejto iniciatívy, reprezentujúcej jeden z hlavných prúdov novšieho a súčasného idealizmu. V ďalšom rozbere budem sledovať, ako sa premietli do teoreticko-metodologických koncepcií najvýznamnejších smerov pozitivisticko-scientistickej orientácie.

Prvý postulát vyjadruje požiadavku stanoviť demarkačnú čiaru medzi filozofiou a vedu. Ide o zámer — inšpirovaný krízou tradičných filozofických systémov, špekulatívneho metafyzického spôsobu uvažovania na jednej strane a úspechmi modernej vedy na druhej strane — prehodnotiť vzťah filozofie a vedy, limitovať miesto filozofie v systéme skúmania skutočnosti tak, aby bol fakticky eliminovaný jej vplyv v priestore vedeckého exaktného bádania, preskúmať kognitívne potencie filozofie kritériami vedeckých overovacích postupov a stanoviť okruh problémov, ktoré filozofia môže riešiť a ktoré nemôže. V podstate uvedený postulát vyjadroval zámer interpretovať krízu idealizmu ako krízu filozofie vôbec, obmedzenosť idealistického spôsobu uvažovania predovšetkým vo vzťahu k vede ako neschopnosť filozofie nadobudnúť vedecký status v systéme vedeckého skúmania skutočnosti.

Druhý postulát vyjadruje požiadavku stanoviť demarkačnú čiaru medzi skutočnosťou, aká je sama osebe, nezávisle od nášho poznania a skutočnosťou ako produktom našej skúsenosti, nášho myslenia založenom na skúsenosti. Ide o zámer vylúčiť z racionálnych úvah o skutočnosti predpoklad existencie objektívnych kvalít či podstát nezávislých od nášho vedomia, o akúsi definitívu Kantovmu kopernikovskému obratu. O zámer urobiť túto transcendentálnu skutočnosť výlučne vecou viery, poetickej imaginácie a v tejto novej prezentácii ju prípadne akceptovať a priestor kognitívnych možností výlučne viazať na svet faktorov prezentovaných našou skúsenosťou, prístupných overovacím procedúram, experimentom, racionálnym konštrukciám. Pritom tieto konštrukcie môžu mať práve tak charakter induktívnych, ako aj deduktívnych postupov. Fakty sú všetko, nič okrem faktov — taký je zmysel druhého postulátu.

Tretí postulát vyjadruje požiadavku metodologického redukcionizmu. Tak ako k logike myslenia patrí postup od komplexných schém a im zodpovedajúcich jazykových alebo symbolických tvarov k jednoduchším

až ku konečným elementárnym tvarom či výpovediam, tak k povahe faktov patrí usporiadanosť, ktorá umožňuje cestou analýzy určiť základné zložky, tzv. atomárne alebo elementárne fakty. Bez ohľadu na to, či sú psychickej povahy, ako to tvrdí radikálny empirizmus, alebo fyzikálnej povahy, ako to vyplýva z fyzikalistickej koncepcie, alebo čisto mentálnej povahy — vo forme alebo tzv. abstraktných entít alebo teórií — ako to hlása neoracionalizmus, v každom prípade predstavujú základný materiál poznania, východisko pre konštituovanie modelov skutočnosti. Uvedený postulát má ďalekosiahle nielen metodologické, ale aj ontologické a gnozeologické dôsledky. Ukazujú priepastný rozdiel medzi pozitivisticko-scientistickými prístupmi ku skúmaniu skutočnosti a prístupmi, ktoré otvára materialistická dialektika. Za zmienku stoja určité implikácie približujúce uvedený postulát redukcionizmu k pozíciám mechanistického materializmu.

Skôr ako prejdem k rozboru novších, resp. súčasných koncepcií budovaných v intenciách týchto postulátov, stručne sa zmienim o vývojových fázach pozitivisticko-scientistického hnutia. Ako som už spomenul, východiskový bod predstavuje *klasický pozitívizmus*. Jeho vznik a pôsobenie sa spája s menami A. Comte, J. S. Mill, H. Spencer (aby som uviedol tých najvýznamnejších predstaviteľov). Comtov šesťzväzkový *Kurz pozitívnej filozofie* (1830—1842) nesporne predstavuje základné dielo pozitívizmu ako filozofického smeru. V ňom sú v hlavných črtách obsiahnuté všetky naše postuláty. „Pri každej kategórii javov sme osobitne zistili, že pozitívna filozofia sa od starej teologickej alebo metafyzickej filozofie líši najmä neprestajným úsilím odstrániť akékoľvek hľadanie príčin či už prvých alebo posledných, ktoré nevyhnutne považujeme za márne a obmedziť sa na štádium nemenných vzťahov, tvoriacich skutočné zákony každého pozorovateľného diania.“ (1, s. 85) „... ani jedna veta — píše ďalej — ktorú nemožno nakoniec redukovať na jednoduché vyjadrenie buď zvláštneho alebo všeobecného faktu, nemôže mať reálny a zrozumiteľný zmysel.“ (1, s. 85—6) Význam J. S. Milla spočíva v jeho pokuse vybudovať systém induktívnej logiky, pokus, ktorý vyplýva zo základných tendencií pozitívizmu. Predpokladaná uniformita sveta je tak pre Comta, ako aj pre Milla výrazom rovnakej a stálej povahy javov a vzťahov medzi nimi (za rovnakých okolností). Ich podstatné príčiny však nemožno poznať. Podľa Milla náš duševný život je úplne redukovateľný na asociačné zákony. Aj pre H. Spencera je „absolútna realita“, t. j. vonkajšia skutočnosť nepoznatelná. Vylúčením možnosti poznať príčiny, podstaty vecí, redukovaním poznania na sféru javov „ostáva filozofii tá oblasť, ktorá patrí tiež vede“. Postulát redukcionizmu u Spencera je zahrnutý v jeho známej koncepcii mechanistického evolucionizmu, v tendencii k biologizácii sociálnych javov.

Ďalšiu vývojovú fázu predstavuje *empiriokriticizmus* E. Macha, R. Avenária, resp. konvencionalizmus H. Poincarého. Z Machových úvah jasne vyplýva, že základné filozofické problémy zamerané na skúmanie pod-

statných súvislostí a príčin sú neriešiteľné, sú v podstate pseudoproblémy, a preto ich z vedeckého poznania treba vylúčiť. Aby bol dôsledný, prehlasuje: „neexistuje žiadna Machova filozofia, ale iba prírodovedecká metodológia a psychológia poznania“. Evidentným príkladom redukcionizmu sú jeho tzv. neutrálne elementy, pomocou ktorých objektívnu skutočnosť interpretuje ako komplex pocitov a vnemov, pričom úlohu vedy vidí v opise ich poriadku a následnosti. V tejto vývinovej etape sa pozitivizmu dostáva výraznej fenomenalistickej a funkcionalistickej podoby, ktorá naznačuje evidentný prechod na pozície subjektívneho idealizmu.

S vyvrcholením predchádzajúcich vývinových tendencií pozitivisticko-scientistickej iniciatívy sa stretávame v podobe smerov označovaných rôznymi menami: logický atomizmus, logická analýza, logický pozitivizmus, analytická filozofia, lingvistická filozofia a pod. Aj keď najsť ich spoločného menovateľa je dosť ťažké, východiskový bod nesporne predstavujú práce známeho anglického filozofa a logika B. Russella a jedného z myšlienkovito najplodnejších mysliteľov západného sveta v 20. storočí L. Wittgensteina. Akýmsi priesečníkom myšlienkového tvaru v rámci tohto vývinového stupňa, inšpirovaného práve uvedenými mysliteľmi, je *logický pozitivizmus* a jeho koncepcia vypracovaná v programe tzv. Viedenského krúžku, ktorého predstaviteľmi v tridsiatych rokoch boli najmä M. Schlick, R. Carnap a i.

Novopozitivizmus v tridsiatych a štyridsiatych rokoch patril k najvplyvnejším smerom buržoáznej filozofie. Vzbudzoval záujem vedcov, ako bol Einstein, Plank, Heisenberg. Úzke kontakty s Viedenským krúžkom udržoval celý rad popredných európskych a amerických logikov, lingvistov a metodológov vedy, ďalej logistická poľská škola (Lukasiewicz, Tarski) i ďalšie spolky, ktoré pod vplyvom novopozitivizmu vznikali v Nemecku, Francúzsku, Anglicku a USA. O veľkej aktivite a medzinárodnom charaktere novopozitivistického hnutia svedčia početné medzinárodné kongresy (prvý sa konal v Prahe r. 1929), časopisy ako *Erkenntnis*, *Journal of Unified Science*, *Analysis* a obrovské množstvo publikácií, ktoré po celom svete vydávali stúpenci novopozitivizmu. Novopozitivizmus sa v tomto období dotváral, menil niektoré svoje pôvodné aspekty najmä v USA a to pod vplyvom realistických smerov a najmä Morrisovej semiotiky, dopĺňajúcej teóriu znakov o hľadisko tzv. pragmatiky, zdôrazňujúcej vzťah znaku k jeho interpretovi.

Päťdesiate roky znamenajú definitívny rozklad neopozitivizmu ako filozofického smeru. To samozrejme neznamená koniec jeho vplyvu najmä v oblasti teórie a metodológie vied. Jeho poprední predstavitelia i sám R. Carnap postupne opúšťajú pôdu filozofie a orientujú sa na špecializované problémy logiky, metodológie, lingvistiky, teórie vedy a pod. V takejto skôr úzko špecializovanej ako filozofickej podobe rozvíja dnes niektoré idey novopozitivizmu napr. lingvistická filozofia.

V šesťdesiatych rokoch sa v západnej filozofii začínajú výrazne for-

movat' filozofické názory viac alebo menej sprostredkovane pod vplyvom novopozitivismu, rozhodne však v intenciách pozitivisticko-scientistickej globálnej koncepcie, o ktorých hovoríme, že predstavujú tzv. *postpozitivistickú éru*. Azda najcharakteristickejšim vonkajším prejavom tohto súčasného myšlienkového pohybu je úsilie prehodnocovať spojenectvo vedy s filozofiou, rehabilitovať niektoré tradičné filozofické problémy a interpretovať ich v návaznosti na súčasné vedecké poznanie. V každom prípade ide o úsilie prekonať úskalie subjektívneho idealizmu, na ktorom sa trieštili predchádzajúce smery pozitivisticko-scientistickej orientácie, a to vo dvoch hlavných smeroch: smerom k pozíciám objektívneho idealizmu a smerom k pozíciám materializmu. O oboch týchto pohyboch budeme hovoriť ďalej.

Dnes je meno *Karla Poppera* na Západe, ale i u nás aspoň také známe, ako bolo meno B. Russella známe v medzivojnovom období. Jeho bohatá publikačná činnosť, aktivita na medzinárodných vedeckých a filozofických podujatiach, široký záber jeho záujmu od filozofie cez logiku, metodológiu až ku kľúčovým teoretickým otázkam modernej vedy, koncepcnosť i originalita jeho myslenia ho dnes radia k najznámejším predstaviteľom buržoáznej filozofie. Dnes sa o Popperovi hovorí ako o zakladateľovi značne rozvetvenej popperovskej školy, iniciátorovi nového smeru v západnom filozofickom myslení, označovaného ako *neoracionalizmus* alebo *mentalizmus*.

Ukážeme na kľúčové body Popperovej koncepcie, a to v intenciách troch postulátov, uvedených na začiatku nášho príspevku.

Zo všeobecného filozofického hľadiska centrálné miesto v Popperovom myslení zaujíma koncepcia troch svetov, s ktorou v ucelenej podobe prvý raz vystúpil na treťom Medzinárodnom kongrese pre logiku, metodológiu a filozofiu vedy r. 1967. Príspevok mal originálny názov *Teória poznania bez poznávajúceho subjektu*. Komplexný obraz tejto koncepcie podáva publikácia *Objective Knowledge — An Evolutionary Approach*, prvý raz vydaná r. 1972 a jeho posledná práca, vydaná za spoluautorstva známeho neurobiológa, nositeľa Nobelovej ceny Johna C. Ecclesa, r. 1977 pod názvom *The Self and its Brain*. Jadrom tejto koncepcie je globálny pluralistický model skutočnosti tvorený z troch autonómnych svetov. Podľa Poppera hmota vo svojom evolučnom samopohybe — o jeho zdrojoch, príčinách zatiaľ nič nepovedal — vytvorila najprv prvý svet, svet fyzikálnej reality, univerzum fyzikálnych entít, podriadený zákonom fyziky. Z tohto sveta sa ďalším vývojom vytvoril — v duchu emergentného princípu — druhý svet. Popper ho definuje ako svet „mentálnych stavov, vrátane stavov vedomia, psychických dispozícií a podvedomých stavov“. (2, s. 38) Je to autonómny svet: je síce v interakcii s prvým svetom najmä prostredníctvom činnosti zmyslových orgánov, nervovej sústavy a mozgu, predstavuje však novú kvalitu, nereducovateľnú na kvality prvého sveta. Vrcholným prejavom evolučného procesu je vynorenie sa tretieho sveta, ktorý definuje ako svet

objektívnych obsahov nášho vedomia, produktov ľudského ducha: „Svetom III — píše Popper — rozumiem svet produktov ľudského ducha, ako sú tradície, explanačné mýty, nástroje, vedecké teórie (pravdivé alebo falošné), vedecké problémy, spoločenské inštitúcie a umelecké diela. Svet III je naším dielom, no nie všetko v ňom je dielom našej plánovanej produkcie.“ Napr. ... „postupnosť prirodzených čísel je ľudskou konštrukciou, avšak hoci sme vytvorili túto postupnosť, ona sama vytvára vlastné autonómne problémy. Rozdiel medzi párnymi a nepárnymi číslami už nie je naším výtvorom.“ (2, s. 38—39; 118) Existencia tretieho sveta bola podmienená vznikom jazyka; jazyk umožňuje stvárňovať činnosť ľudského ducha do tvaru vedeckých teórií, koncepcií, abstraktných entít, to znamená konštituovať tretí svet. Mentálne produkty tretieho sveta sú nástroje, ktoré ľudský duch používa prostredníctvom produktov druhého sveta, t. j. našej vedomej psychickej činnosti na pretváranie prvého, fyzikálneho sveta. Priestor tretieho sveta je neohraničený, pretože pôvodné produkty ducha sami produkujú vlastné problémy i možnosti ich riešenia. Je neznáme, kam smeruje evolučný proces, pretože sám akt emergencie je nevypočítateľný a nepredvídateľný.

Koncepcii tohto evolučného procesu Popper dáva názov *Selstranscending Materialism*. Tým chce naznačiť dva kľúčové ontologické postuláty svojej koncepcie: podľa prvého — a tu argumentuje poznatkami modernej fyziky — idea hmoty nemá nič spoločného s ideou substancie alebo podstaty. (2, s. 7) „Neexistuje samototožná entita pretrvávajúca počas všetkých zmien v čase a neexistuje podstata ako pretrvávajúci nositeľ alebo vlastník vlastností a kvalít vecí. Svet sa nám dnes javí nie ako komplex vecí, ale množina udalostí a procesov.“ (2) Podľa druhého postulátu fyzikálny svet nie je vysvetliteľný z vlastných štruktúr a zákonitostí, ale z toho, čo z vývojového hľadiska vzniklo jeho prekročením — t. j. zo štruktúr nášho myslenia, z vedeckých teórií a koncepcií. Ako vidíme, uvedené myšlienky sú v plnom súlade s druhým postulátom pozitivistického scientizmu, ibaže ideu „faktov“, „elementárnych dát vedomia“, „atomárnych propozícií“ viazanú na stav ľudskej skúsenosti, vo svojej podstate privátne, subjektívne nahradzujú platonovskou koncepciou transcendentného sveta ideí, t. j. Popperovho tretieho sveta. Ak je tu evidentný posun od východísk subjektívneho idealizmu k tradičným východiskám objektívneho idealizmu, tak je práve tak evidentná kontinuita idealistickej všeobecnej línie vo filozofii, kontinuita idealistického spôsobu uvažovania. Sám Popper dáva do súvisu svoju koncepciu troch svetov s Platónovou teóriou foriem alebo ideí, s Heglovou ideou objektívneho ducha, s Bolzanovou teóriou sveta propozícií a právd samých osebe a s Frégeho myšlienkou objektívnych obsahov myslenia. (3, s. 106)

Popperova teória troch svetov implikuje ďalekosiahle gnozeologické závery. Na nich buduje nový model teórie a metodológie vied, pro-

gram vedeckej činnosti. Venujme im teraz pozornosť. Popper sa chce stavať do radikálnej opozície voči každej forme fenomenalizmu, ako aj voči koncepcii indukcionizmu vyrastajúcej z Humovej i Russellovej teórie poznania. Fenomenalistické modely teórie poznania označuje spoločným názvom tzv. The Bucket Theory of Knowledge. Táto teória podľa Poppera spočíva na dvoch predpokladoch. Prvý vyjadruje známa téza, že nič nemôže byť v intelektu, čo predtým neprešlo našimi zmyslami. Inak povedané naše zmysly sú zdrojom každej informácie, ktorou na základe podnetov zvonka disponuje naša skúsenosť. Na tomto predpoklade je podľa Poppera založený behaviorizmus i teória podmienených reflexov. Podľa druhého predpokladu zmyslové dáta, pocity alebo požitky ako produkty zmyslovej činnosti sú základným materiálom poznania. Sú tým pre teóriu poznania, čím sú predpokladané konečné materiálne elementy pre teóriu bytia. Zmysel tohto predpokladu lapidárne vystihuje Russellova známa myšlienka: „Pozorovateľ, keď sa mu zdá, že pozoruje kameň, v skutočnosti — ak možno veriť fyzike — (fyziológii) pozoruje účinky kameňa na neho samého.“ (4, s. 14) Túto teóriu poznania možno podľa Poppera znázorniť prázdnu nádobou postupne zaplňanou produktmi našej zmyslovej činnosti — zmyslovými dátami, pocitmi — postupne spracúvanými asociačnými procedúrami vo vnemy a ďalej myšlienkovou činnosťou v pojmy, predstavy, koncepty atď. bez ohľadu na to, že podnet je vonku, je predpokladanou materiálnoú vecou, predmetom, že tieto produkty zmyslovej činnosti sú svojím pôvodom subjektívne, privátne elementy našej skúsenosti.

Pre Poppera je takáto teória poznania neprijateľná: zmyslové dáta, pocity nemajú žiadnu poznávaciu hodnotu, sú, ako píše, „výmyslom dôverčivých filozofov“ ovplyvnených psychológmi. (3, s. 63)

Podľa Poppera treba vychádzať z reálnych faktov: Od detstva sa učíme dekódovať chaotické správy, ktoré k nám prichádzajú z vonkajšieho prostredia. Učíme sa triediť, vyčleňovať, ignorovať väčšinu z nich a vyberať si tie, ktoré sú biologicky dôležité. Učenie dekódovať je založené na vrodenných predpokladoch, na genetickom programe. Sme geneticky disponovaní vzťahovať informácie, podnety na koherentný zákonitý systém, ktorého sme súčasťou, produktom, na vonkajší, reálny svet. Sme mimoriadne dobre vybavení pre dekódovanie, ale aj pre modifikácie genetického programu. Aj plasticnosť, pružnosť potrebné pre modifikácie sú vrodenné, sú geneticky dané. A predsa dochádza k omylom, za ktoré sa neraz platí životom. Základom dekódovania, v podstate všetkého toho, čo nazývame poznaním na úrovni človeka, je spôsob pokusu a omylu, spôsob eliminácie omylu na základe pokusov. Takto problém poznania v podstate nie je problémom teórie poznania, ani psychologických výskumov, ale je to biologický problém. Všetky reflexy sú nepodmienené a predpokladané podmienené reflexy sú výsledkom modifikácií, ktoré z častí alebo úplne vylučujú chybný štart, sú výsledkom procedúry pokusu a omylu. (3, s. 67)

Ako vidno, Poppera ani len nenapadne zamyslieť sa nad inou možnou interpretáciou zmyslovej skúsenosti, poznania vôbec, akú poskytuje tradícia empirizmu, novopozitivismu, teda subjektívno-idealistická interpretácia. Nie je našou úlohou teraz uvádzať argumenty marxisticko-leninskej teórie odrazu, ktorá v procese poznania identifikuje tak subjektívne, ako aj objektívne zložky, skúma dialektiku ich väzieb a podmienenosti a hlavne biosociálny základ tvorivej aktivity subjektu v procese poznania.

Vráťme sa však k Popperovej koncepcii poznania. Existuje poznanie v subjektívnom slova zmysle, tzv. *subjektívne*, alebo ako ho Popper nazýva — organizmické poznanie. Spočíva na dispozíciách, genetickom programe organizmu. V tejto rovine neexistuje nič také ako kritika poznávacích postupov. Každá zmena znamená ohrozenie organizmu, hoci aj toto poznanie rastie, avšak výlučne na báze pokusu a omylu, prispôbovaním sa v zmysle Darwinovej teórie evolúcie. Kvalitatívne iný, vyšší stupeň, vlastný výlučne človeku, predstavuje *objektívne* poznanie. Spočíva, ako píše Popper, „v logickom obsahu našich teórií, dohadov, dokonca ak tak chceme, v logickom obsahu nášho genetického kódu. Príkladmi objektívneho poznania sú teórie uverejnené v časopisoch a knihách, ... diskusie k takýmto teóriám, ťažkosti alebo problémy naznačené v súvislosti s teóriami a pod.“ (3, s. 73) V rovine objektívneho poznania existujú dve roviny problémov, ktoré treba rozlišovať: je to produkcia problémov a problémy spojené so samými produkovanými štruktúrami. Je omylom domnievať sa, že výskum produkcie problémov nám môže objasniť povahu týchto produktov. Opak je pravdou, v štruktúre produktu je skrytý kľúč k objasneniu jeho tvorby. Pavučina ako produkt činnosti pavúka mi nehovorí len o jej štruktúre, ale aj o podmienkach, okolnostiach jej tvorby, dokonca o jej tvorcovi. Inak povedané, objektívne poznanie, t. j. vedecké poznanie postupuje nie zdola, induktívne, nezačína budovať na elementárnych faktoch a nepostupuje k všeobecnejším úrovniam, ale naopak, postupuje deduktívne, vychádza z určitej prijatej teórie, na základe ktorej interpretuje poznatky, fakty. Nové fakty, poznatky nie sú na to, aby konštituovali teóriu, osvetľovali ju, ale na to, aby ju falzifikovali, lebo len falzifikáciou určitej teórie môže vzniknúť nová teória, t. j., čo je základom činnosti vedy, vedeckého spôsobu myslenia. Čo je potom metóda vedy? Popper odpovedá: „Metódou vedy je metóda smelých dohadov, priamych a vážnych pokusov o ich zamietnutie.“ (3, s. 81) „Dávno pred kriticismom bol tu rast poznania — poznania vteleného do genetického kódu. Jazyk umožnil tvorbu a vývoj explanačných mýtov, v tomto smere sa ďalej postupovalo pomocou písaného jazyka. Avšak iba veda je to, ktorá nahrádza vy-
lučovanie omylu v násilnom boji o život nenásilnou cestou — racionálnou kritikou a ktorá nám umožňuje nahradiť zabíjanie (svet I) a zastrešovanie (svet II) neosobnou argumentáciou sveta III.“ (3, s. 84)

A ešte na záver, ako vyzerá podľa Poppera schéma procesu pozná-

vania. Proti tradičnému postupu od tézy cez antitézu k syntéze, ako to učí dialektika, uvádza takýto model: Na začiatku bol problém (nie je dôležité, ako a kedy vznikol), nasledovala pokusná teória, ako ho zvládnuť, ktorá mohla byť (častočne alebo úplne) omylom, v každom prípade sa stala predmetom postupu vylučovania omylu, spočívajúcom v kritickom rozbere alebo v experimentálnych testoch, v každom prípade vznikli nové problémy ako produkty našej kreatívnej aktivity.

Preskúmame teraz Popperove názory na báze našich troch postulatov pozitivisticko-scientistickej koncepcie. Popperova filozofia troch svetov nesporne demonštruje nesúhlas s tradičným rezervovaným pozitivistickým stanoviskom voči filozofii, najmä s novopositivistickým kvalifikovaním charakteru filozofických problémov ako pseudoprotblémy. Avšak tzv. „ontologická báza“ teórie troch svetov nemá charakter filozofickej teórie, je absolutizáciou logických postupov pri tvorbe teórie, pri použití prostriedkov dedukcie. Znamená totálne porušenie symetrie medzi tým, čo nazývame observačné a teoretické zložky vo vedeckom myslení, pokusom zbaviť vedecké teoreticko-metodologické postupy všetkých induktívnych prvkov, vylúčiť zo všeobecných úvah o skutočnosti všetky filozofické teoretické a metodologické prostriedky. A čo možno povedať o gnozeologickej báze jeho „filozofie“ troch svetov? Pre Poppera (pravdu povediac) neexistujú gnozeologické problémy, subjekt, objekt, skúsenosť, odraz, teória sú výlučne abstraktné pojmy, teoretické konštrukcie a to, čo nazývame procesom poznania, má u Poppera charakter „videnia“ skutočnosti. „Ľudský duch — píše — môže vidieť fyzikálny predmet v doslovnom slova zmysle „vidieť“, pričom oko participuje na tomto procese. Môže tiež „vidieť“ alebo „uchopiť“ aritmetický alebo geometrický objekt, číslo alebo geometrický tvar... Taktó duch [mysel] môže byť spojený s objektom tak prvého, ako aj tretieho sveta.“ [3, s. 155] Je to teda, ako sám pomenoval svoju úvahu na túto tému, *Epistemológia bez poznávacieho subjektu*. Psychologické a sociologické aspekty poznania sa úplne eliminujú a nahrádza je ich biologické dekódovanie a ďalej logické konštrukcie teórií pomocou syntaktických a sémantických pravidiel jazyka. Pre Poppera je vôbec príznačný anti-psychologizmus a antisociologizmus. Inak povedané, v duchu pozitivisticko-scientistickej orientácie azda ešte v radikálnejšej podobe ako jeho predchodcovia Popper redukuje filozofiu na logiku a lingvistiku, fakticky likviduje filozofiu ako osobitnú disciplínu, vedu o poznávaní najvšeobecnejších zákonov vývoja prírody, spoločnosti a myslenia. Určujúcou doménou ľudského ducha je objasňovanie a výskum procesov, ktorými naše teórie rastú a rozvíjajú sa. [3, s. 35]

Popperova radikalizácia postavenia a funkcie teoretických zložiek vo vedeckom bádání znovu oživila diskusie o povahe vzájomných vzťahov teórie a empirie, znovu nastolila otázku racionality vedy vôbec. Svedčia o tom početné práce popredných teoretikov a metodológov vedy, a to nielen na Západe, ale aj u nás a najmä v ZSSR. Ide o práce

napr. P. V. Kopnina, B. M. Kedrova, T. S. Kuhna, A. Grünbauma, I. Lakatoša, P. K. Feyerabenda, W. Quina a ďalších. Zastavme sa na chvíľu pri probléme racionality vedy. Naše stanovisko možno formulovať takto. Racionalita vedy je vždy súčasťou určitého všeobecného typu racionality, ktorý sa vzťahuje nielen na oblasť myslenia, ale na všetky zložky ľudskej činnosti. Preto je záležitosťou nielen logických, ale aj psychologických a sociologických zložiek v štruktúre jej poznávania. Disproporcie, nekonzistentnosť v úrovni a kvalite racionálnych prvkov v celom systéme daného typu racionality sa prejavujú vo všetkých zložkách a ani veda tu nie je výnimkou. V marxistickej teórii racionalita vedy je viazaná na globálny typ racionality, ktorý predstavuje vedecký materializmus a materialistická dialektika.

V úplne inej rovine sa o danej problematike uvažuje v kruhoch súčasných teoretikov a metodológov vied na Západe. Tu sa rozvinul spor inšpirovaný Popperovým stanoviskom, že veda je proces racionálneho poznávania, ktorý je v permanentnej revolúcii. Veda ako čisto logická konštrukcia teórií je mimo vplyvu iných zložiek ľudskej činnosti, jej vzostup je permanentný, je imúnny voči novej iracionalite bežného života. Podľa I. Lakatos, ako uvádza P. K. Feyerabend, neracionálne prvky vo vede sú viazané iba na materiálny svet a na svet ľudskej psychiky, subjektivity, psychológie myslenia. Nevzťahujú sa na Platónov svet ideí práve tak, ako ani na Popperov tretí svet. „Pre Poppera — píše Lakatos — zmeny vo vede sú racionálne alebo prinajmenej racionálne rekonštruovateľné a sú doménou logiky bádania.“ (5, s. 206) Proti Popperovej, resp. Lakatosovej koncepcii vypracoval Kuhn v známej práci *The Structure of Scientific Revolution* teóriu paradigmov. Podľa nej racionalita vedy sa vzťahuje iba na to, čo má charakter tzv. normálnej vedy, vedy v podobe vzoru, paradigmy, učebnice. Revolúcia vo vede je veľmi ojedinelým, zriedkavým javom a je spôsobená výlučne mimovedeckými faktormi. Veda v podobe paradigmy je akousi enklávou vo sfére mimovedeckého, mimoracionálneho diania a to, čo nazývame revolučnou zmenou, má skôr charakter mystického zvratu a spadá výlučne do sféry sociálno-psychologického bádania. Ako uvádza Lakatos, „zmeny vo vede (v tomto chápaní — J. B.) majú charakter náboženskej zmeny“. (5) Inak povedané, rozvoj vedy je stimulovaný mimovedeckými zložkami, a preto revolúcia vo vede je absolútne nepochopiteľná z nej samej, je v podstate iracionálnym aktom: nemožno ju racionálne pochopiť, predvídať a usmerniť.

Kuhnove názory nesporne odhaľujú slabé miesta Popperovej a Lakatosovej koncepcie racionality vedy, samy však vedú k záverom poznačeným iracionalizmom a otvárajúcim priestor mystike. Sú v zásadnom rozpore s dialektikou vývinu ľudského poznania, v ktorom vedecké poznanie, veda sú determinované celkovým rozvojom spoločnosti, jej úlohou v uplatňovaní celospoločenského a ľudského pokroku a humanity.

V súčasnom tzv. postpozitivistickom období má významnú úlohu tendencia usilujúca sa spájať pozitivisticko-scientistickú líniu s určitými prvkami materializmu. Pravda, ihneď treba povedať, že ide o mechanistický materializmus, materializmus zbavený akýchkoľvek väzieb s dialektikou, že v podstate ide o oživovanie filozofických východísk tradičného naturalizmu ako filozofického smeru, azda najpríťažlivejšieho pre prírodovedcov. K známym mysliteľom tejto orientácie patrí D. Armstrong a najmä John J. C. Smart, nositeľ Nobelovej ceny za fyziku, filozof a teoretik vedy.

Smart sa vedome hlási k filozofickému materializmu, pravda, jeho chápanie filozofie a jej miesta v systéme vied je značne svojrázne. Podľa neho totiž pre filozofické postoje nemožno použiť princíp pravdivosti alebo nepravdivosti, ale ani Carnapov princíp zmysluplnosti alebo nezmysluplnosti. Akceptovanie určitého filozofického postoja sa musí riadiť výlučne zásadou plausibility. Napr. evolučnej teórii dávam prednosť pred kreačnou teóriou nie preto, že by som mal dostatočné dôkazy o jej pravdivosti, ale preto, že na základe tých faktov, ktoré zatiaľ poznám, na základe vedeckého spôsobu uvažovania je táto teória prijateľnejšia ako kreačná teória.

Najpríznačnejšou črtou Smartovej teoreticko-metodologickej koncepcie je radikálny fyzikalizmus. Vedou v pravom zmysle je iba fyzika, resp. chémia, pretože iba ony majú zákony s univerzálnym charakterom, zákony „v striktnom zmysle“ (6, s. 53) a pretože iba ony hovoria o veciach, ktoré sú „relatívne jednoduché alebo homogénne“. (6, s. 55) „Biológia — píše — spočíva v generalizáciách prírodnej histórie a nie v zákonoch striktného charakteru“, „...biológia je v konečnom dôsledku biochémia a biofyzikou“. (6, s. 57) O psychológii zase možno podľa Smarta hovoriť iba v pojmoch biológie. V dôsledku toho niet v skutočnosti tzv. mind-body problému: vedomé procesy sú v podstate mozgové procesy. (6, s. 11, 88) To je známa teória identity, ktorú môžeme formulovať takto: všetky stavy vedomia, udalosti a procesy vedomej, psychickej činnosti sú v podstate udalosťami a procesmi prebiehajúcimi v centrálnom nervovom systéme.

Najtypickejší obraz Smartovho uvažovania nám dáva jeho koncepcia človeka. „Zastávam názor — píše — ktorý už dávno predtým vyslovil La Metrie v práci *L'Homme Machine*, názov mimoriadne podložený súčasným vývojom kybernetiky.“ (6, s. 104) „Ak vedomie je totožné s mozgovými procesmi, možno predpokladať, že je totožné aj s elektronickými procesmi.“ (6, s. 106) Podľa Smarta niet dôvodov nepredpokladať, že postupom vývoja stroj nenahradí všetky ľudské funkcie a schopnosti vrátane schopnosti tvorivo myslieť, vynachádzať, rozlišovať medzi dobrom a zlom, konať slobodne a pod. „Nevidím — píše — žiadnu absurdnosť v koncepcii, že by nemohol byť skonštruovaný stroj, ktorý by mal slobodnú vôľu.“ (6, s. 122)

Myslím si, že nie je potrebná kritická oponentúra tohto typu me-

chanicizmu, aj keď je stále príťažlivý pre svoju zdanlivú exaktnosť a metodologickú jednoduchosť, pre svoje svetonázorové dôsledky najmä v boji proti náboženstvu.

Pozitivistický scientizmus, ako som naznačil na začiatku, predstavuje od svojho vzniku až dodnes najsilnejšiu a najvplyvnejšiu opozíciu proti filozofii dialektického materializmu. Je to opozícia o to nebezpečnejšia, že jej ťažiskovou sférou sú filozoficko-teoretické a metodologické problémy vedy, vedeckého myslenia, že disponuje širokou škálou kvalifikovaných odborníkov, teoretikov a metodológov najmä z oblasti prírodných vied. Aj keď v základných filozofických východiskách je evidentný idealizmus, idealistický spôsob myslenia, niektoré konkrétne programy výskumu teoretických a metodologických základov vedy zakrývajú svoju idealistickú podstatu heslami, príťažlivými pre značne široký okruh vedeckovýskumných pracovníkov.

V modifikovaných alebo viac-menej zakrytých podobách sa s vplyvom pozitivistického scientizmu možno stretnúť aj na pôde nášho vedeckovýskumného frontu. Jeho vplyv, prienik je o to výraznejší, čím väčšie sú slabiny v osvojovaní si, správnom pochopení a v aplikovaní vedecko-materialistickej filozofie, marxistickej dialektiky v bádateľskej činnosti. Najviac sa azda prejavuje v príťažlivej sile „opisnosti“, v kulte „faktov“ či „faktíkov“ zužujúcich horizont vedeckého bádania na izolované oblasti, v nedostatočnej odvahe (alebo pripravenosti) vidieť širšie a hlbšie súvislosti, ktoré spájajú vedeckovýskumné programy, začleňujú samu vedu do širšieho rámca spoločenských, ideologických a etických väzieb a súvislostí.

Na záver toľko. Pozitivisticko-scientistická iniciatíva tak vo svojich tradičných, ako aj súčasných podobách výrazne zasahovala a zasahuje do vývinu moderného vedeckého myslenia v oblasti teórie a metodológie vedy. Zaznamenala čiastkové pozitívne výsledky a podnietila niektoré logické a metodologické výskumy súvisiace s zexaktňovaním vedeckého jazyka, s logickými postupmi vedeckého bádania. Vo svojej svetonázorovej funkcii, tam, kde inklinovala k naturalizmu, je nezanedbateľný jej vplyv v boji proti náboženským predstavám a ideám. Vo svojej podstate, v zreteľoch jej základných filozofických postulátov predstavuje však v Kuhnovej reči — paradigmatu modelovanú idealistickým spôsobom uvažovania, ohraňovanú možnosťami formálno-logických postupov, svetonázorove viazanú na buržoáznou filozofiu. V tejto podobe je v nezmieriteľnom rozpore s marxisticko-leninskou teóriou, ktorej teoreticko-metodologické potencie vysoko prekračujú rámec jej možnosti, znamenajú novú kvalitu vo vedeckom poznávaní skutočnosti zovšeobecňovaním výsledkov vedeckého bádania v rozvoji vedy vôbec. Carnapov model sveta, budovaný prostriedkami formálnej logiky, Popperov

tretí svet, svet abstraktných logických modelov — svety bez etických, estetických ekvivalentov sú tu nahradené svetom, v ktorom je každá činnosť, teda aj činnosť v oblasti vedy, teórie viazaná na ideu spoločenského pokroku, na humanizáciu podmienok života, na pretváranie skutočnosti pre človeka. A práve táto skutočnosť nás predovšetkým zaväzuje k úsiliu principiálne a kvalifikovane bojovať proti možným vplyvom pozitivistického scientizmu najmä v jeho súčasných podobách.

LITERATÚRA

1. Antológia z diel filozofov. Zv. VII, Bratislava 1967.
2. POPPER, K. — Eccles, J.: The Self and Its Brain. London 1977.
3. POPPER, K.: Objective Knowledge. Oxford 1974.
4. RUSSELL, B.: An Enquiry into Meaning and Truth. London 1940.
5. FEYERABEND, P. K.: Can Theories be Refuted? Ed. by S. G. Hardine. Dordrecht 1978.
6. SMART, J. C. C.: Philosophy and Scientific Realism. London 1963.